

SELÇUKİLERDE GİYİM EŞYASI

M. Zeki ORAL

Anadolu Selçukileri veya Türkiye Selçukluları 1077-1308 (470-708) dediğimiz ecdad milletin Orta Asya'dan geldi ve manevi birçok bilgilerle cihazlanmış olarak anadolu'ya göç ettiklerini biliyoruz. Anadolu'ya geldikleri ilk yüzyıllarda burada kurdukları dini ve sivil mimari eserlerle tezyini sanat bölümlerinin hemen hepsinde gösterdikleri yüksek başarı ve bunlardan zamanımıza kadar intikal eden şaheserler bu kanaatımızın şüphe götürmez tanıklarındır.

Anadolu'nun, Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ana yollar üzerinde bulunması dolayısıyla geçirdiği siyasi herc-ü merçlere rağmen milli kültürün devam ettiğini de birçok delilleriyle ortaya koymak mümkündür.

Biz Anıt ve Etnoğrafya dergilerinde yayınladığımız Selçuk devri yemekleri ile bugünkü Türk yemekleri arasındaki menşe birliğini ortaya koymaya çalıştık. Yine bu maksatla Selçuk devrinde yazılmış kitaplarda adlarına rasladığımız giyim eşyasını ele alıyoruz. Bunlar Selçukilerden evvel de bilinen fakat bu devirde ve mükemmel bir şekilde yapılan ve kullanılan eşya olduğuna işaret etmek yerinde olur.

1 - Ayakkabılar:

Selçuk devrinde çarık, pataya, çizme vardır. Bu isimler türlü vesilede mesneviye geçmiştir:

.....-1 j y ...;t; J J_!;-
:;.....,1.J_; S t; L_; l.;T

Ve

ای آبازا این مهرها بر چارق

Türkçesi : "Çarık ve Pataya padişahlara layık değildir. Sana yakışır ve Ey Ayaz bu çarığı bu kardan çok sevmek nedir?" demektir.¹

Çarık : zamanımıza kadar devam etmiş bir ayakkabıdır. Debbağlanmamış büyük baş hayvanların derisinden yapılır. Burun kısmı sivrice dikilir. Topuk ve yan kısımlarına ipler geçirilerek ayağa göre şekillendirilir. İplerin uçları çorabın üstüne bağlanarak ayakta durması sağlanır. Anadolu köylerinde halen kullanılmaktadır.

Pataya:

25-30 santimetre genişliğinde 1-1.25 metre uzunluğunda, yünden sık ve sağlam dokunmuş bir giyim eşyasıdır. Nihayetinde püsküllü ipleri vardır. Bu suretle hazırlanan Pataya ayağın ucundan diz kapağı altına kadar sarılır. Üstüne çarık giyilirdi. Anadolu'da buna (Dolak) derler köylerimizi gezerken birçok vatandaşların bunu kullandıklarını gördüm.

Çizme :

Mesnevi şerifte Çizmeden de bahs edilmiştir :

j p J j .s;J o j y _; :.f°J:;,,,
j J •;4 L.S _§ ,,, L.S! .j J

Türkçesi "Çizme dikmekte sabırsızlık edersen eskici olursun" anlamındadır². Anonim Selçuknamede ise:

¹ Ankaravi şerhi mesnevi şerif. Mısır Tabı Cilt. 2. sayfa. 147. ve Metn-i mesnevi C. V. S. 700.

² Mesnevi şerif Ankaravi şerhi. Mısır tab-1. Cilt. III. sayfa 397.

Şu ibareden anlaşıldığına göre, Emir Çaşnigir ⁸ eteklerini kuşağına sokulan bir elbise giymişti ki bunun üç etek entari olduğunu kabul ediyoruz.

Üç etek entariyi yakın zamanlara kadar erkeklerin de giydiklerini biliyoruz. Resim. : 8 Bu entari birçok köylerimizde halen kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Üç etek entarinin yanlarında birer yırtmacı olur. Kadınların giydikleri entarilerin etek kenarları sırma v_e ipekle işlenir. Arka etek daha geniş, yanlardaki etekler daha dardır. İş zamanında yahut uzak yola giderken ön etekler kuşağa sokulur.

Kuşak:

Selçuknamelerden aldığımız yukarıdaki ibarede bulunan (kemer) kelimesi Kuşak olarak tercüme edilmiştir "Emir Çaşnig-ir dahi eteklerini kuşağına sokup Keyhubadi külahı başına urdu" denilmektedir ⁹.

Kuşak insanın beline gelmek suretiyle üç etek entarinin veya şalvarın üstüne sarılarak kullanılan bir eşyadır. Son zamanlarda Anadolu köylerinde en çok şal kuşak ve Tosya kuşağı kullanılırdı. Bunun muhtelif memleket ve asırlarda pek çok neveleri görülmüştür. Bu arada yün, şal, ipek kuşakları, Berk, Hindi, Mısri, Müstendan, Arabi gibi çeşitleri sayılabılır.

Kemer:

Selçuknamelerde I. Ala üd-din Keykubad'ın kıyafeti şöyle anlatılır :

...f" _Ş., 0.1.;4 JLŞ" ||
...L C. "" .r J

Yani, "başına padişahlara mahsus taç giymiş, beline Keykavuslar gibi kemer kuşanmış ve yine şahane cevherlerle

⁸ Hükümdara gelen yemeklerin tadına bakan ve sofrada Hükümdardan önce bir lokma almak suretiyle tehlikesiz bir yemek olduğuna şahadet eden kimsedir. Çaşnigirlik Selçukiler'de bir nevi memuriyet idi.

⁹ M. Th. Houtsma tab'ı Selçukname sahife. 202.

bezenmiş Cameler giymişti" 10 denilmektedir, aynı mehzazlerde (Zerrin kemer) ¹¹ yani (Altun işlemeli kemer) adı da geçmektedir.

Kemer, bele bir defa sarılıp tokalanan veya uçlarındaki ipleri ile bağlanan bir eşyadır. Kemerler deriden, kumaştan yapılır. Yahut özel olarak dokunurdu. Kıymetli madenlerden yapılmış olanlarını kadınlar kadife fistan entarilerinin üzerine bağlardı. Ayrıca elbisenin altına bağlanarak içinde Altun Gümüş paralar saklanan kemerler de vardı.

Came:

Selçuk devri eserlerinde Came adı da çok geçer, mesela Mesnevi Şerif'te:

!'->' ...\ (.J; ...! ...
...> R..I} ...>

Hazret-i Musa Tura giderken bir çoban gördü. O Hakka münacat ediyor ve "Ey Allahım neredesin? Bana görün:

- Senin came yani elbiselerini yuyayım, Bitlerini öldüreyim. Ey yüceler yücesi önüne süt getireyim... diyordu.¹² Came bazı kitaplarda kaftan anlamına alınmış ise de genel olarak elbise manasına geldiği anlaşılmaktadır. Şair Nedim de:

Ey şeh-i hfibanım eyle ol kad-i mev-
zuna sen,
Renk-i gülden came bfiy-i yase-
menden pirehen.

yani ey güzeller şahı o mevzun bo-
yuna Gül renginden elbise, Yasemen ko-
kusundan gömlek yap ... demiştir.

Hırka:

Hazret-i Mevlana Mesnevi Şerifinde:

..I IJi.SI,i.1 .i_r .)j ...; J
..alf°j •.)..I} J. 1..1 l. JI l.I.3

¹⁰ Yazıcı zade Ali. Tarih'i Al-i Selçuk. Topkapı sarayı Revan köşkü Ktp. 1391.

¹¹ M. Th. Houtsma tab-ı Selçukname sahife 202.

¹² İsmail Ankaravi. Mesnevi Şerif şerhi Mısır tab'ı cilt 2 sahife 146.

Türkçesi: "Kaftan soyucu Hırkayı yere vurdu. Ve ey ayarsız bizi işimizden alı koydun" dedi ¹³. Burada Hırka eski bez parçaları anlamında kullanılmıştır. Hırka Arapçada yamalı elbise manasına gelir. Me hazlerimizde ve türlü vesilelerle XX giyim eşyası manasına gelen Hırka adı da geçmektedir ¹⁴. Hırka entari üzerine giyilen kollu, uzunca elbisedir. Hırkayı orta sınıf halk ve talebe giyerdi. As-tarı ile yüzünün arasına Pamuk döşene-rek dikilirdi. Bunun kısa olanına da (Li-bada) derlerdi.

Sof:

...S:sl j...: ,
'...JJ J,l,,=-J ...J ...l:l ;

Türkçesi : "Safveti, temiz kalpli ol-mayı isteyen ve bunun için çalışan, kimse-lere Sofu derler. Elbise, Sof giymek, ken-di elbisesini dikmek, vakarla ağır ağır yürümek Sofuluk değildir" demektir ¹⁵. Bu beyitte geçen giyim eşyası softur. Yün ve yünden, tiftikten dokunan ku-maşlara Sof denildiği gibi yünlü kumaş-lardan yapılan cübbelerde Sof derler ¹⁶.

Lavata:

Mesnevi Şerifte:

İ W d.l <:r'; 4 4...
İ-y_ğ\ J J.1_ğl J J.L:,Jl

Türkçesi : "Bu leimlerin anlayışına göre sofuluk, hayyata ve levata olmuştur

¹³ Aynı eser, cilt 4 sahife 171.

¹⁴ Konya'da Ali Hoca Mescidi duvarına konmuş 1241 (639 H.) tarihli bir kitabede .ü_;Jl rJl.l ;:,, l+i.aJl _;,,;Jl .} J:-:J Jij J ibaresi vardır. Hırka ehlinden olan Fakihler ve sufiler üzerine vakfetti demektir. Selçuk dev-rinde ehl-i Hırka yani Hırka giyenlerden bir sınıf mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵ İsmail Ankaravî. Mesnevi şerhi. Mısır tab'ı cilt 5 sahife 55.

¹⁶ Hüseyin Kazım Kadri. Türk lügatı. cilt 3 sahife 343 Sof'un Ankara, Bağdat, mevcili, ince sof, kalın sof, muhayyer gibi neveleri varsa da en meşhur olanı Ankara sofı idi. Ankara- keçile-rinin tiftiği çok iyi olduğu için sofları da ipek gibi ve dayanıklı olurdu.

vesselam." Demektir ¹⁷ Bu beyitte ge-çen hayyata kelimesi dikmek manasına-dır. Burada cübbe dikmek ve dikişli çat-malı elbise giymekten kinayedir.

Boyuna koydukları uzun Rida'ya lavata derler. Me hazlerimiz, başa ve bel-den yukarısına örtülen şal, car ve fota gibi şeyleri (Rida) diye tarif etmektedirler biz buna boyun atkısı veya omuza alınan Şal diyebiliriz.

Cübbe ve Fereci:

Yine Mesnevi'den aldığımız şu iki beyitte Cübbe ve Fereci adı geçmektedir:

[r JJ - a... -1/2J-4 \JJ...;l;
l) ...l_;:l .l.. .l.T _;:1/4
- " J •1/2J" ;:T ilii :_J'
;:~:JA ;:lj _;fü .l...! .il .r_J

Türkçesi : "Bir sofı darlık ve zah-met vaktında Cübbesini yırttı. Cübbe yırtılınca kendisine ferahlık geldi. Ve yırtılan cübbeye de (Fereci) diye ad koy-du. Bu isim o sıradaş sofudan duyuldu. Ve dağıldı". demektir ¹⁸.

Bu beyitlerle şerhlerinden anlaşıl-dığına göre eskiden sofuların giydikleri hırka ve sofların önü -Mevlevî Tennu-releri gibi- göğsünden eteğe kadar ka-palı imiş. Sofunun birisi bunun içinde sı-kılınca ön kısmını yırtmış ve önü yırtılmış şekline de (Fereci) diye ad koymuştur.

Zamanla halk her üste giyilen el-biseye Fereci demiştir. Sonraları büsbü-tün bozularak (Ferace) olmuştur. Eskiden müslüman kadınların sokakta giydikleri üstlük elbiseye Ferace denildiği gibi ule-manın giydikleri pek bol binişler de ferace denmiştir bu geniş ferace atla yapılan me-rasimlerde giyildiği için biniş adı veril-miştir ¹⁹.

¹⁷ İsmail Ankaravî Mesnevi şerhi Mısır Tab'ı cilt 5 sahife 55.

¹⁸ Aynı eser cilt 5 sahife 54•

¹⁹ Hüseyin Kazım Kadri. Türk lügatı cilt I. sahife 854 ve M. Baha. Türkçe lügat sahife 503.

ili - *Başlıklar :*

Destar:

Mesnevi Şerifte Hz. Mevlana :

؛ y J> <)l ؛_ş ؛:4▶ _ş ؛:.....J>
Jl:؛.....، ؛:.....).....J ؛:.....

Türkçesi : "O nurlu kimseler (Arifler) eğer kendilerini uyumuş gibi gösteriyorlar sa da ziyade uyanıklardır. Onların sarıklarını alıp kaçma" demektir ²⁰.

Ve:

؛:.....r: ؛'l>- 0.J>; J l:.....، ؛>lt
؛:؛j _، hJ ؛:.....JJ.il Jll:، ؛'l.J>;

Türkçesi : "sarığın dışı cennet elbisesi gibi süslü, içi münafık gibi çirkin ve rüsvay..." buyurmuştur ²¹

Destar, sarık demektir. Bilindiği gibi kavuk, külah ve son zamanlarda fes üzerine sanlan beyaz veya koyu yeşil bez ve tülbenet parçasıdır.

Külah:

Mesnevi Şerifte :

؛'J;J 0l ؛:_/ lf._/ ؛:jl" ؛:4
؛:؛J ؛_ ll.15"؛_، J؛:.....، ؛:؛Jf

Türkçesi : "O mel'un haykırdı, ağladı, sarığını ve külahını yerlere çaldı" ²² demektir. Yukarıda yazılan metinlerde Külah, keykubadi adları da geçmiştir. Mehzalarımızda külah, başa giyilen, ucu sivri serpuş diye tarif olunmuştur. Külah, ekseriya beyaz keçeden olup üzerine sarık sarılırdı, Osmanlı devrinde bunun keçe külah, Mevlevi külahı, Arnavut külahı, Aydın külahı, Tatar külahı gibi nevilerini görmekteyiz ²³.

Üsküf, Börk :

Selçuk Hükümdarlarının ziyafet sofralarında hizmet eden sakiler anlatılırken:

C)Jl... ..;\,...، cJ'..... JS-JJ! J. ؛:؛T Ji_GI 0_؛:؛T

²⁰ İsmail Ankaravi, Mesnevi şerhi. Mısır tab'ı cilt 4 sahife 273.

²¹ Aynı eser, cilt 4 sahife 171.

²² Aynı eser, cilt 4 sahife 311.

²³ Selal Esad Arseven Sanat Ansiklopedisi. cilt 3, sahife 1189.

Ve:

Jl... Jl... ؛'J;4:..... J! ؛:l 0_؛:؛T.,

Yani "Altın üsküflü, ak ve kızıl börtüklü sakiler mecliste hizmet ediyorlardı" denilmektedir ²⁴ şimdi bunları anlatalım :

Üsküf : tepesi devrik, ucu püsküllü bir nevi külah, başa giyilen eşyadır. Selçuknamelerin ifadesine göre üsküf kadınların giydikleri bir nevi takyedir. Bunun gayet süslü olanları da vardır. Osmanlılar zamanında saray ağalarının giydikleri Altın işlemeli külahlara da üsküf denilmiştir ²⁵. Keçeden veya örme olarak yapılan üsküfün yarısı başa geçer, yarısı da enseye doğru sarkar **ki** Osmanlı Saraylarında bulunan sultan hanımların resimlerinde benzerleri görülür. **XV-XVII.** asırlarda Avrupa kadınları da üsküf giymişlerdir ²⁶.

Börk:

Börk atlıda Mesnevi Şerifte geçer :

lk...l: ؛'l\5'، ؛:؛5' J.J>...، ؛'l.j
<l.l. ؛:؛k: J; ؛:.....؛ J. ؛:؛-tf

Türkçesi: "Kadın (Ağaç üzerinden) sözünü tekrar etti. Senin, ol bfiptulalı yanı börtüklü olan kimse, arkan üzere aşağı yatmıştır. Kimdir o hele doğru söyle... " demektir ²⁷.

Börk, beyaz veya kırmızı çuha veya keçeden yapılırdı. Alt kısmına şerit şeklinde firdolayı kırmızı veya yeşil çuha ve üstüne sırmalar işlendiği de olurdu ²⁸.

Osmanlıların ilk Askerleri (Yeniçeriler) için beyaz Börk kabul edilmişti ²⁹.

²⁴ M. Th. Houtsma tab'ı Selçukname sahife 206, Yazıcı zade Ali Selçuknamesi sahife 585.

²⁵ Lehçe-i Osman'i cilt I sahife 217.

²⁶ Celal Esad Arseven Sanat Ansiklopedisi, cilt V. sahife, 2155.

²⁷ İsmail Ankaravi Mesnevi şerhi Mısır tab'ı cilt IV. sahife 421.

²⁸ Celal Esad Arseven Sanat Ansiklopedisi cilt I. sahife 296.

²⁹ Orhan Gazi kardeşi Ala üd-din paşaya:
- Her ne kim idersen ben anı kabul itlerin. dedi ol eyitti:

- Etraftaki beylerin Börk'ü Kızıldır. Senin Ak olsun. Orhan Gazi emretti. Bilecik'te Börk işlediler. Gaziler ve cemi tevabii Ak börtü giydiler. Aşık Paşa zade Tarihi sahife 40.

Türkçesi : "Sen bir pire için bir kilimi yakma. Namerdin sesine kulak asma, işinden gücünden olama" demektir.³⁷

Kumaşlar:

I. Ala üd-din Keyku bad'a sunulan eşya sayılırken bazı kumaş adları geçmektedir."Camedarlar zerduzi atlas bohçalarla içi dolu nefis hilatlar dürlü dürlü zerbeft kumaşlar rikap katırları ile getirip"³⁸. Bu ibare bugünkü şivemizle: "El-

³⁷ İsmail Ankaravı Mesnevi şerhi. Mısır tab'ı, cilt IV. sahife 254.

bise taşıyanlar altınla dikilmiş Atlas (İpekten yapılmış renkli ve parlak ince kumaş) bohçalarla nefis elbiseler ve çeşit çeşit Zerbeft (Altın tellerle dokunmuş) kumaşları binek katırlarına yükleyerek" diye ifade edilebilir.

Selçuk devrinde dokunan, satılan ve hükümdara takdim olunan kumaşlar hakkınca bir fikir vermesi bakımından şu iki misali aldım. Mehazlarımızda bunlardan başka kumaş adları da vardır.

³⁸ M. Th; Houtsma tab'ı Selçukname sahife 202.

